

У процесі читання тексту поеми читач постійно наштовхується на певні настанови, які скеровують його сприймання у визначене автором русло. Найбільшим бажанням Шевченка, як відомо, було розбудити у своєму народі дух любові, єднання, правильне розуміння своєї історії, це стало спрямовуючою дією художнього змісту його поеми. Митець осягнув сутність життя і стан свого внутрішнього світу, свої переживання відобразив у творі, який дає широкий простір для роздумів. У тексті наявний смислово-конституційований процес, оскільки поезія частково дає відповідь своєму читачеві, а частково відповідь залишається відкритою, про що свідчать такі слова:

Отак і ви прочитайте,
Щоб не сонним снились
Всі неправди... [14, с. 202].

З одного боку – у творі відображена чітка позиція автора щодо тогочасних подій в Україні та велике переконання, що народові потрібно більше вірити в Бога, бо ця віра вчить любити свого ближнього як самого себе; з другого боку – Шевченко закликає свого уявного читача до розуміння себе самого, тому що допоки не відбудеться самоусвідомлення, не відбудеться очищення, в тексті присутні елементи катехізишу, оскільки відповідь наперед відома – переосмислення життя приведе до того, що:

Оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечірній
Тихо засіяє... [14, с. 292].

Отже, з упевненістю можна сказати, що Тарас Шевченком був насправді великим майстром слова і вкладав у кожен свій поетичний твір могутній потенціал впливу на адресата, його тексти стають засобом комунікації і несуть естетичний прихований код, вони вимагають не простого читання, а рецептивної діяльності над їхнім змістом, переосмислення, яке приводить до перегляду внутрішнього «я» самого читача.

Список літератури

1. Большаков Л. Н., Бородин В. С. Путь «Кобзаря». Судьба книги Т. Шевченко / Л. Н. Большаков, В. С. Бородин. – М.: Книга, 1978. – 92 с.
2. Брандис Е. Марко Вовчок. – К.: Дніпро, 1975. – 368 с.
3. Зубрицька М. Феноменологічний аспект категорії читача в творчості Т. Шевченка // Світи Тараса Шевченка. Зб. ст. до 185-річчя з дня народження. – Т. 2. – Нью-Йорк – Львів, 2001. – С. 210-217.
4. Квітка-Основ'яненко Г. Зібрання творів у семи томах / Г. Квітка-Основ'яненко. Історичні, етнографічні, літературно-публіцистичні статті, листи. – Т. 7. – К.: Наукова думка, 1981. – 561 с.
5. Костомаров М. І. Спогад про двох малярів // Спогади про Тараса Шевченка. К.: Дніпро, 1982. – С. 130-137.
6. Коцюбинська М. Мої обрії. – Т. 1. – К.: Дух і літера, 2004. – 336 с.
7. Куліш П. Твори в 2-х томах / П. Куліш. Чорна рада: Хроніка 1663 р. Оповідання, драм. твори, статті та рецензії. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1989. – 586 с.
8. Листи до Шевченка. 1840-1861. – К.: В-во АН УРСР, 1962. – 332 с.
9. Наливайко Д. Типологія української реалістичної літератури на європейському тлі / Д. Наливайко. Теорія літератури та компаративістика. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 277-321.
10. Сивокінь Г. Одвічний діалог. – К.: Дніпро, 1984. – 254 с.
11. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. – Мінськ: Видавництво отців василіян «Місіонер», 2007. – 350 с.
12. Хализев В. Теория литературы. Изд. третье, исправленное и дополненное. – М.: Высшая школа, 2002. – С. 147-150.
13. Чернец Л. Введение в литературоведение / Л. Чернец. Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 2004. – С. 9-12.
14. Шевченко Т. Кобзар. – Х.: ВД «Школа», 2014. – 576 с.
15. Шевченко Т. Твори у п'яти томах / Т. Шевченко. Щоденник. Вибрані листи. – Т. 5. – К.: Дніпро. – 344 с.
16. Schmid W. Textadressat // Handbuch Literaturwissenschaft: Gegenstände – Konzepte – Institutionen. Herausgegeben von Thomas Anz. – Stuttgart, Weimar: I. B. Metzler, – 2007. Bd. I. Gegenstände und Grundbegriffe. – S. 171-181.

Summary

Author considers the problem of correlation between the poet and the reader in the works by T. Shevchenko, namely poems addressed to poet's contemporaries.

Investigators define concepts of readers for whom poet wrote his poems and also its classification.

Key words: reader, recipient, lyrics, image.

УДК 17.022.1 (043)

І.Б. Слоневська

АРХЕТИП ВЕЛИКОЇ МАТЕРІ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті проаналізовані архетипи української культури, зокрема, архетип Великої Матері, відтворений та відображений в творчості національного генія українського народу – Тараса Шевченка.

Шевченківський образ жінки-матері розглянуто в контексті твердження К.Г.Юнга, за яким одним з найдавніших і найближчих людині архетипів можна вважати саме матір. У Тараса Шевченка цей архетип – один

з найважливіших та має глибоке філософсько-світоглядне осмислення, а одним з різновидів вербалізації архетипу доброї матері є матір-природа (добра земля), що переноситься на рідну землю взагалі (неньку-Україну).

Ключові слова: *універсальні архетипи, етнокультурні архетипи, архетип Великої Матері, «філософія серця».*

В умовах сучасної множинної культурологічної парадигми проблема архетипів як базових елементів культури виявляється надзвичайно актуальною.

Адже, виникаючи в лоні міфу, архаїчні образи світовідчуття, архетипи людської свідомості постійно з'являються в історії людського мислення. Завдяки цьому кожен крок вперед завжди пов'язаний з опорою на досвід минулого, а саму культуру в цьому контексті можна розглядати як систему особливих семантичних шифрів, знання яких засвідчує належність до певного роду-народу.

Філософська рефлексія, спрямована на виокремлення в українській культурі базових елементів світосприйняття, має своїми витокami ідеї Г.Сковороди та П. Юркевича («філософія серця»), продовжується в працях з історії культури, літератури, мовознавства (М. Грушевський, Д. Чижевський, І. Франко, О. Потебня). Значний науковий доробок у цьому контексті належить П. Кулішу, М. Костомарову, І. Нечую-Левицькому, М. Драгоманову, І. Франку, М. Грушевському, І. Огієнку, Д. Чижевському, Д. Антоновичу, Г. Пріцаку, Є. Маланюку, І. Крип'якевичу, які підкреслювали, що духовне відродження нації неможливе без звернення до витоків її культурного буття, без вивчення та засвоєння духовних цінностей, втілених у традиційній народній культурі, яка пройшла випробування часом.

З архетипною проблематикою пов'язані сучасні роботи у галузі семантики та теорії культури: А. Бичко, І. Бичко, Т. Васильєва, Г. Горак, О. Забужко, О. Кирилюк, С. Кримський, М. Попович, В. Табачковський, Н. Хамітов та ін.

Як відомо, національна культура передусім є процесом виявлення та актуалізації архетипів, і, на думку С.Б. Кримського, який одним із перших порушив проблему філософського осмислення архетипів української культури, розглядаючи наскрізні для історії, інваріантні щодо часу культурні структури (архетипи), пізнання та відтворення архетипів є для нас способом зв'язку минулого і майбутнього культури [2].

З цього погляду важливим у контексті нашої статті є виокремлення архетипів української культури у творчості Тараса Шевченка.

Прийнято розрізняти універсальні культурні архетипи й етнокультурні архетипи. До універсальних архетипів належать як класичні, описані

К.-Г. Юнгом, так і архетипи первісного хаосу, приборканого вогню, творення світу, єдності чоловічого й жіночого начал, зміни поколінь, «золотого століття», світового Древа, первородного гріха, апокаліпсиса, які в тій або іншій інтерпретації відомі практично всім народам [5].

На відміну від універсальних архетипів, типових для всіх культур, у кожній національній культурі домінують свої етнокультурні архетипи, що визначають особливості світогляду, характеру, художньої творчості й історичної долі народу [3, с.152].

У творах українських письменників домінують етнокультурні архетипи Матері, Землі, Дороги, Раю. Серед архетипів української ментальності одне з перших місць посідає архетип Матері, який, на думку дослідників, є чільним.

У Тараса Шевченка цей архетип – один з найважливіших та має глибоке філософсько-світоглядне осмислення як шлях до ідеалу та гармонії з природою, адже одним з різновидів вербалізації архетипу доброї матері є матір-природа (добра земля), що переноситься на рідну землю взагалі (неньку-Україну).

Архетип доброї матері виявився вже в часи трипільської культури, через культ богині родючості – Великої Матері усього сущого. Вона пов'язана з хліборобським характером життя наших пращурів, що підтверджують домішки до глини борошна і зерен злаків у виліплених фігурках з магічним значенням. Про релігійний характер архетипу доброї рідної землі яскраво свідчать вірші Шевченка, де поряд вживаються слова «край веселий» і «мир хрещений» («мир християнський»).

Архетип доброї землі як матері взагалі широко розповсюджений в українській художній літературі (твори М. Коцюбинського, В. Стефаника, Ст. Васильченка, О. Кобилянської та ін.). Тема землі є однією з найважливіших у творчості кращих письменників України, які найбільш автентично відтворили архетипи рідної культури (І. Нечуй-Левицький, Марко Вовчок, Панас Мирний, І. Франко, О. Довженко). Ще П. Куліш ввів сильний антеїстичний мотив до української філософії, підкресливши орієнтацію на землеробську культуру. Проте особливо яскраво цей мотив втілений у творчості Тараса Шевченка, і в цьому контексті поет завжди підкреслював працелюбність і працездатність українського народу:

Роботящим рукам
Перелогі орать,
Думать, сіять, не ждять
І посіяне жать
Роботящим рукам [4, с. 189]

Звернемо увагу, що в поезії Т. Шевченка знаходить відображення і такий засадничий принцип української самосвідомості, як своєрідне розуміння землі: емоційне, ласкаво-шанобливе ставлення до землі-матінки, землі-годувальниці. Це одна з домінант української культури. Землю оспівують в піснях і думках, за неї борються, іноді вона стає предметом чвар, що знаходить відображення у народній сміховій культурі – казках, прислів'ях, приказках. Зв'язок з землею, гармонія з природою дають всі підстави вважати українську культуру антеїстичною.

Мирна хліборобська праця в гармонії з навколишньою природою, благодатний світ матері й дитини як найвищі цінності й ідеали українців найлаконічніше зображені Т. Шевченком в ідилії «Садок вишневий коло хати». Архетип раю, втілений у мотивах гармонії з навколишнім світом, бачимо у цьому вірші.

Саме в образі раю, за словами В. Даниленка, «розкривається заповітна мрія української душі, яка воліє мати сім'ю власний будинок, сад, свою справу і бути незалежним від інших» [1, с.139].

Т.Шевченко – творець власне українських знакових пейзажних образів (а найхарактернішим жанром вітчизняного образотворчого мистецтва є саме пейзажі). Хата у садочку – один із них. Те, що цей образ є знаковим, засвідчується хоча б тим фактом, що живописні зображення на тему «українська хата в саду» є надзвичайно поширеними як у професійному, так і в аматорському малярстві. Знакові пейзажні образи – наслідок такої провідної риси художнього мислення поета-живописця, як архетипність, яка з вражаючою повнотою проявилася у мові поета:

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають, ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть [4, с. 362].

Світогляд поета сформовано українською культурою – традиціоналістською за своєю суттю, спрямованою на гармонію і передусім – гармонію з природою. Міфологічний за своїм типом, антропологічний за формою, світогляд українців визначав культ природи. Природа займає особливе місце в духовній культурі українців, а тому «Садок вишневий коло хати» Т.Шевченка та «білява хата» В.Симоненка мають спільне архетипне коріння. Мабуть, саме в цьому національна специфіка української культури, позначена найбільшим зв'язком з культурою сільського пейзажу:

Село на нашій Україні –
Неначе писанка село,
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади; біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво. А кругом
Широколисті тополі,
А там і ліс, і ліс, і поле,
І сині гори над Дніпром [4, с. 368].

Аналізуючи культурний досвід українців, ми маємо підстави констатувати перевагу жіночого начала над чоловічим, хоча й не можна заперечувати пропорційного розвитку чоловічої та жіночої ліній. Заради справедливості зазначимо, що українська культура має певні патерналістські ознаки (батько-отаман величався і серед козаків, і серед повстанців, і в партизанському фольклорі ХХ ст.; «батьком народів» називали навіть Сталіна, але, безумовно, у народній культурі жіночий культ виражений яскравіше.

Традицію трактування образу жінки-матері до наших часів донесли численні літературні твори. Риси, що характеризують жіночі образи у поезії Шевченка, відомі з часів давньоруської літератури, – це співчуття вдові та матері, що втратила сина, привабливість жінки, відданість справі рідних, ніжність матері та дружини, вірність.

Давно помічено, зазначає український вчений І. Дзюба, що жіноче начало в поезії Шевченка трактується як начало самого життя. Мати-земля. Мати-батьківщина. Мати-Україна. Мати своїх дітей. Жіноча доля в Шевченка – це й від традицій народної поезії, голос якої глибоко озивався в ньому; це й від його особистої долі. Особливий емоційний і соціальний зміст жіночої долі у поета лягає на широку історичну перспективу, таким чином, трагічна доля героїні в очах поколінь читачів символізує долю поневоленої України [4, с. 17].

Україно, Україно!
Ненько моя, ненько!
Як згадаю тебе, краю,
Заплаче серденько...[4, с. 59].

Шевченківський образ жінки-матері звертає на себе особливу увагу в контексті твердження К.Г.Юнга, що одним з найдавніших і найближчих людині архетипів можна вважати саме матір.

У нашій раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим [4, с. 499].

У використанні цього архетипу виявився не лише талант поета, а і глибина його філософських рефлексій. Саме Шевченко створив надзвичайної краси і сили міф України, як Матері, яка «воскресає» (на протигвагу міфу про «гаснучу Малоросію»), і Шевченківська «воскресла Україна» починає свою історію від козацьких часів.

Так втілюється в Шевченковій поезії Архетип Великої матері, який в українській культурі має колосальне філософсько-світоглядне осмислення: від «венер» трипільської доби, язичницьких рожаниць, які дають життя і визначають долю новонароджених, через трепетний образ коханої в любовній ліриці – до образу жінки – берегині домашнього вогнища; через шлях до ідеалу та гармонії з природою – до образу України-матері, прищепленого саме Шевченком усім наступним поколінням українців, яким він залишив свій духовний заповіт:

Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть [4, с. 365].

Список використаних джерел

1. Даниленко В. Г. Лісоруб у пустелі: Письменник і літературний процес / В. Г. Даниленко – К.: Академвидав, 2008 – 352 с.
2. Крымский С. Философия как путь человечности и надежды / С. Крымский. – К.: Издательство Курс, 2000. – 308 с.
3. Філософія: світ людини / В.Г.Табачковський, М.О.Булатов, Н.В.Хамітов та ін. – К.: Либідь, 2004. – 432 с.
4. Шевченко Т.Г. Кобзар. Вперше зі шоденником автора / Тарас Григорович Шевченко; упоряд. та комент. С.А. Гальченка; передм. І.М. Дзюби. – Харків, 2013. – 960 с.
5. Юнг К. Об Архетипах коллективного бессознательного / К. –Г. Юнг. – СПб. – М.: "Олимп"; ООО "Издательство АСТ-ЛТД", 1997. – 420 с.

Summary

The archetypes of Ukrainian culture represented in Taras Shevchenko's poetry are analyzed in the article. The special attention is paid to the Great Mother archetype which is viewed as one of the most important.

The idea of S. Krymskyi that national culture is primarily a process of identifying and updating of the archetypes as well as cognition and playback of archetypes is our way between the past and future of culture is taken as a methodological basis.

The author notes that unlike universal archetypes that are common to all cultures, there are ethnic and cultural archetypes in each national culture which determine the peculiarities of world outlook, character, artistic and historical fate of the nation. Thus, ethnic and cultural archetypes of Mother, the Earth, the Road, and Paradise dominate in works of Ukrainian writers. According to the researchers, the Mother archetype takes one of the first places among the archetypes of Ukrainian mentality.

This archetype is one of the most important in works by Taras Shevchenko and has a deep philosophical-ideological understanding as the path to the ideal and harmony with nature, because one of the varieties of verbalizing the Mother archetype is mother nature (good land), which is generalized to Mother Ukraine. So, Shevchenko's image of mother is viewed in the context of the statement by Jung, according to which mother is considered as one of the oldest and closest archetypes to an individual. The vision of poet, formed by traditional Ukrainian culture, is aimed at harmony and first of all – in harmony with nature. Thus, the female nature in the poetry by Shevchenko can be interpreted as the beginning of life itself: Mother earth. Mother nature. Mother to her children. The Motherland. Mother Ukraine.

Key words: *universal archetypes, ethnocultural archetypes, Great Mother archetype, pantheism, cordocentrism.*

УДК 821.161.2+821.162.1]-1.091

Н.А. Судець

РОЛЬ ЕПІТЕТНИХ ПОВЕРНЕНЬ У ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ І. ФРАНКА І Я. КАСПРОВИЧА (на матеріалі збірок «З вершин і низин» і «Роезуе»)

Стаття присвячена дослідженню епітетних повернень у поетичних текстах збірки «З вершин і низин» І. Франка і «Роезуе» Я. Каспровича. Здійснено порівняльно-типологічний аналіз епітетних повернень з метою встановлення їх функціональної значимості в поезії І. Франка і Я. Каспровича.

Ключові слова: *епітет, епітетна структура, принцип повернення, І. Франко, Я. Каспрович.*

Поняття «текст» набуло інтенсивного використання в сучасному літературознавстві. Поетичний текст є особливою цілісністю, організованою за принципами структурності і упорядкованості. На думку Л. Жданової, текст необхідно розглядати як систему смислових елементів (одиниць), функціонально об'єднаних у єдину ієрархічну структуру; кожна окрема смислова одиниця включається в певну систему зв'язків у тексті [5, с. 6]. У поетичному тексті всі елементи пов'язані між собою: кожний наступний має зв'язок із попереднім.

У сучасних літературознавчих дослідженнях повтор розглядається як структурна ознака зв'язності і цілісності тексту, а також, як лексико-семантичний засіб експресивності, що сприяє поглибленню інформативності тексту. Універсальним організаційним принципом поетичного тексту, за Ю. Лотманом, є «принцип повернення». «Художня конструкція будується як протяжна в просторі – вона вимагає постійного повернення до тексту, що вже, здавалося б, виконав інформаційну роль, зіставлення його з подальшим текстом. У процесі такого зіставлення старий текст розкривається по-новому, виявляючи прихований раніше семантичний зміст» [7, с. 39].

Текстотворча роль повтору неодноразово відзначалася дослідниками, що зверталися до текстів різних жанрів і стилів (О. Волковинський [1], І. Гальперін [2], І. Данилевська [4], Ю. Лотман [7]).